

ORUMO SAMPRATA: NEĮGALIŲ ASMENŲ SUTELKTOS GRUPĖS ŽVALGOMOJO TYRIMO REZULTATAI

Jūratė Vinikaitytė

Šiaulių universitetas, Socialinės gerovės ir negalės studijų fakultetas

Įvadas

Mokslinėje literatūroje orumas analizuojamas kaip filosofinis, teisinis, psichologinis, etinis, socialinis, metafizinis konstruktas. Tai galima traktuoti kaip šios sąvokos ambivalentiškumą.

Pasak E. Peičiaus (2003) žmogaus orumo koncepcija yra tas fundamentinis pagrindas, ant kurio statomos bene visos demokratinės vertybės, o prielaida, kad kiekvienas be išimties žmogus, kaip toks pats savaime, yra vertas pagarbos ir turi būti besąlygiškai pripažįstamas, yra esminė sąlyga žmogaus teisėms ir laisvėms legitimuoti bei ieškoti konsensuso tarp to, kas žmones suartina, o ne kas juos skiria. Šią nuostatą patvirtina ir J. B. Elshtain (1999), K. Jovaišas (2004), akcentuodami, jog *Visuotinė Žmogaus teisių deklaracija* patvirtina, kad orumas būdingas visiems asmenims. Remiantis minėtų autorių nuomonėmis, hipotetiškai galima teigti, jog orumas – tai, kas suartina kiekvieną mūsų visuomenės narį, nepaisant konstatuota jam negalė ar ne. Kai kurie mokslininkai (Lobato, 2001; Meškauskienė, 2005) pažymi, jog pagal prigimtį, kiekvienas žmogus privalo būti orus, nes kiekvienas žmogus yra būtis sau, tačiau asmuo gali orumą prarasti, nerealizuoti ar neįsisąmoninti. Pasak A. Lobato (2001), prigimtinis orumas, būdingas kiekvienam žmogui, pagrindžia ir daro galimą kito tipo orumą. Autorius atskleidžia dviejų orumo pusių – duoties ir pasiekimo jungties – jėgą ir pažymi, jog pirmasis orumas susijęs su žmogaus buvimu, o antrasis – su tapsmu ir asmeniniu vystymusi.

A. Meškauskienės (2004) teigimu, orumas glaudžiai susijęs su pačia esmingiausia ir giliausia žmogaus, kaip būtybės prigimtimi, jo pasaulėjauta bei savivoka. Pasak minėtos autorės, tai įrodo ir šios problemos aktualumas ir bandymai ją spręsti per visą žmonijos laikotarpį. Anot K. Jovaišo (2004), sąvoka „orumas“, bendrąja prasme, yra asmens savęs paties įvertinimas, savigarba, teisine prasme, orumas – tai paties asmens savo sugebėjimų, dvasinių ir dorovinių savybių, socialinio statuso, savo asmenybės supančiame pasaulyje įvertinimas.

G. Woolhead ir kt. (2005) analizuoja orumą per asmens vertingumą, moralės lygį ir asmens tapatumą. Pasak K. Mockaus (2006), orumas – svarbi asmenybės dorybė, tuo tarpu G. Zuniga (2004) teigia, jog orumas priklauso metafizikai ir jokiū būdu

ne etikai, nes orumas nėra savaime suprantama moralės ypatybė. Minėtos autorės nuomone, teigti, kad žmogaus asmuo apima orumą, reiškia apibrėžtai konstatuoti du objektus: asmenybę ir orumą, kaip tos asmenybės individualų atvejį vertinant iš esmės, bet ne kaip moralinę būseną. „Epistemiškai apibūdinant, orumas yra kiekvieno asmens vidinės pagarbos jausmas, kuris nėra jokios moralinės elgsenos dalis. Mes galime būti tiek teisūs, tiek klysti dėl savo orumo jausmo“¹.

Kai kurie autoriai (Mockus, 2006; Vagle, 2004 ir kt.) akcentuoja, jog sudėtinga operacionalizuoti žmogaus orumą, tačiau, E.W. Younkins (2005) teigimu, nepriimtina nuostata, jog negalima tiksliai apibrėžti, išanalizuoti ir patikslinti sąvokos „žmogaus orumas“. Minėto autoriaus teigimu, žmonės praranda orumą, kuomet priversti parduoti save priklausomybėn, ir išskiria 2 teisingus orumo traktavimo būdus: orumas, susijęs su racionalumu bei savarankiškumu, ir orumas kaip dorybė. Negalės situacijoje priklausomybė negali būti traktuojama vienareikšmiškai, tik kaip neigiamas ar tik kaip teigiamas reiškinys, nes tai priklauso ne tik nuo negalės pobūdžio, bet ir nuo gyvenimo sąlygų, kitų veiksnių. Pasak A. Vaišvilo (2003), traktuojant žmogaus orumą kaip pareigų vykdymu paties asmens kuriamą vertybę, itin išryškėja neįgalių asmenų integravimo į visuomenę svarba, nes integruoti neįgaliosius į visuomenę – tai gražinti jiems galimybę kurti savo individualų socialinį vertingumą. K. Mockus (2006) pažymi, jog psichologų ir pedagogų darbuose akcentuojamas orumo ugdymas. Remiantis įvairių autorių nuomonėmis, jog orumas susijęs su asmens vertingumu, savigarba, dorybingumu, hipotetiškai galima teigti, jog tiek neįgalių, tiek negalės neturinčių asmenų orumo ugdymas gali būti traktuotinas kaip desegregacijos determinantas.

I. Kaffemanienė (2006) pažymi, kad negalės tyrimai Lietuvoje vykdomi kelis dešimtmečius, nagrinėjant ją socialiniu, edukologiniu, politiniu, kultūriniu, ekonominiu ir kt. aspektais. Nors orumo tema, pasak A. Lobato (2001), mokslinėje erdvėje anaipol nėra nauja, tačiau, tenka konstatuoti faktą, jog Lietuvoje orumo, privalumų, proveržio, socialinio ver-

¹ Zuniga G., 2004. An Ontology of Dignity. Priega per internetą: <http://www.metaphysica.de/texte/mp2004_2-Zuniga.pdf> (p. 16).

tingumo aspektai negalės srities tyrimuose aptariami tik kai kurių Lietuvos mokslininkų (Barnauskienė, Ruškus, 2004; Daugėla, 2008; Ruškus, 2003, 2005, 2007; Ruškus, Mažeikis, 2007) darbuose. Be to, dominuoja kiekybiniai tyrimai, kurių duomenys, nors ir yra statistiškai patikimi, bet neatskleidžia specifinių, giluminių tyrinėjamų reiškinių charakteristikų.

Šio tyrimo *probleminis klausimas* – kaip neigalūs asmenys supranta orumą ir kokie veiksniai susiję su jų orumo išsaugojimu bei ugdymu?

Tikslas – atskleisti orumo sampratą, remiantis neįgalių asmenų subjektyvių nuomonių raiška.

Uždaviniai:

1. Išskirti neįgalių asmenų orumo sampratos struktūrinės dalis, remiantis teorine literatūros šaltinių analize ir neįgalių sutelktos grupės dalyvių nuomone.
2. Nustatyti veiksnius, susijusius su neįgalių asmenų orumo išsaugojimu ir ugdymu, remiantis negalę turinčių informantų nuomone.

Tyrimo metodai. Šiame straipsnyje tyrimo metodas suprantamas ne tik kaip „procedūros, taikomos duomenims rinkti“ (Charles, 1999, p. 7), bet ir kaip „požiūrių spektras, naudojamas moksliniuose tyrimuose duomenims rinkti“ (Kardelis 2007, p. 90). J. Ruškus ir kt. (2005) akcentuoja, kad teorinės pozicijos, t. y. tam tikros tyrėjų pasirinktos ir vartojamos paradigmos, leidžia kryptingai, o ne chaotiškai arba aklai struktūruoti tyrimo strategiją ir atlikimą.

Šis tyrimas grindžiamas P. Freire (2000) dialogiško veiksmo teoriniais teiginiais. Pasak P. Freire (2000) dialogas yra netikėtas žmonių susidūrimas, tarpininkaujant pasauliui, bandant tą pasaulį įvardyti. Minėto autoriaus teigimu, dialogas bet kuriomis aplinkybėmis (nesvarbu, ar susijęs su mokslinėmis ir techninėmis, ar su patirtimi grįstomis empirinėmis žiniomis) reikalauja probleminės akistatos su pačiu pažinimu ir jo neabejotino ryšio su konkrečia tikrove, kuri esti jo priežastis ir yra jo veikiamą, kad būtų galima geriau suprasti, pažinti ir keisti tikrovę. P. Freire (2000) dialogiško veiksmo idėja šio tyrimo kontekste svarbi ir realizuota tokiais aspektais:

- Dialogiško veiksmo teorijos požiūriu negalima atsakyti lygiavėčio bendravimo, kuris savo ruožtu skatina bendradarbiavimą. Taigi, gilinantį į neįgalių asmenų orumo konstravimo tematiką, tikslingiau atskleisti šių asmenų orumo sampratą ir veiksnius, susijusius su orumo ugdymu, remiantis jų turima patirtimi, o ne primetant išankstines tyrėjų teorines nuostatas.
- Taikytas sutelktos grupės (angl. *focus group*) metodas, kuris – dialogiškas, t. y. palaikantis santykius ir skatinantis ieškoti abipusio supratimo.

Šio tyrimo duomenys rinkti teorinės literatūros šalti-

nių analizės ir sutelktos grupės (angl. *focus group*) metodais.

Tyrimo organizavimas. Darbas sutelktoje grupėje vyko remiantis L. Rupšienės (2007) ir J. Ruškaus (2007) nurodytais etapais:

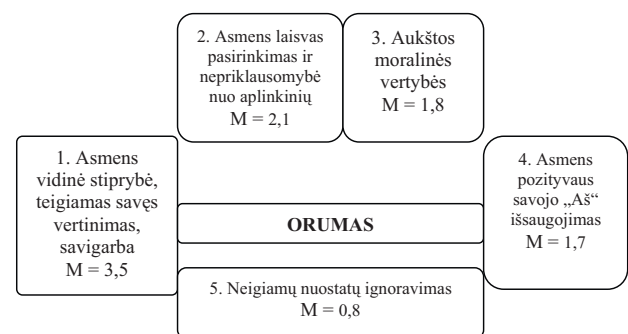
- Tyrimo temos, tikslų bei problemos pristatymas, grupinės diskusijos eigos ir trukmės aptarimas.
- Orumo kintamųjų, veiksnių, susijusių su neigalaus asmens orumo išsaugojimu, išsakymas ir užrašymas.
- Išsakytų teiginių įvertinimas (nuo 1 iki 4 balų) ir jų suskirstymas pagal reikšmingumą.
- Išsakytų teiginių grupavimas pagal prasminius ryšius, kategorijų įvardijimas.

Sutelktos grupės dalyvių išsakyti teiginiai buvo įvertinti ir suskirstyti pagal svarbą. Pirmame paveiksle ir visose lentelėse esantys skaičiai nurodo vertinimo skalių įverčių vidurkius (M). Vertinimo skalės buvo 4 rangų: 1 – visiškai nepritariu, 2 – nepritariu, 3 – pritariu, 4 – visiškai pritariu. Kategorijos svarba nustatyta remiantis vidurkiu, kuo vidurkis aukštesnis, tuo svarbesnė kategorija. Taigi, sudarytas neįgalių asmenų orumo sampratos modelis buvo interpretuojamas turinio ir reitingo aspektais. Turinio aspektu analizuota ne tik pirminė kintamųjų reikšmė, bet ir įvardijami galimi giluminiai aspektai.

Tyrimo dalyvavo 7 informantai, taikyta patogi, homogeninių atvejų atranka.

Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

Tyrimo rezultatai atskleidė, jog neigalūs asmenys orumą traktuoja kaip daugialypį konstrukta, susidedantį iš psichologinių, etinių, teisinių veiksnių. Operacionalizuodami orumą, sutelktos grupės dalyviai išskyrė 5 jo struktūrinius komponentus (1 paveikslas).

1 pav. Orumo struktūriniai komponentai, remiantis sutelktos grupės rezultatais (M²)

Pirmajame orumo struktūros komponente *Asmens vidinė stiprybė, teigiamas savęs vertinimas ir savigarba* dominuoja asmens vidinė stiprybė (1 lentelė).

² M – vidurkis.

1 lentelė. *Asmens vidinė stiprybė, teigiamas savęs vertinimas ir savigarba*

Grupėje išsakyti teiginiai	M
Asmens vidinė stiprybė	4,0
Asmens savigarba	3,7
Teigiamas savęs vertinimas	3,7
Pasitikėjimas savimi	3,6
Asmens atkaklumas (atkaklus savo tikslų siekimas)	3,6
Ryžtingumas	3,4
Valingumas	2,8
Bendras vidurkis	3,5

Nemažai autorių (Vagle, 2004; Woolhead ir kt., 2005; Meškauskienė, 2005) išskiria panašius orumo struktūros komponentus. Orumas, kaip savybė, dėl kurios žmogus turi vidinės pagarbos ir jaučia savo vertę, apibūdinamas ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*³. *Socialinės apsaugos terminų žodyne* (1999) pateikiamos 2 žmogaus orumo reikšmės: 1) gyvenimo lygis, kuris leidžia tenkinti bent mažiausius pagrindinius žmogaus poreikius (saugos, neliečiamumo, sveikatos, savigarbos) ir saugo nuo laipsniško smukimo, piktnaudžiavimo arba linkimo į nusikaltamą veiklą, 2) teigiamo visuomeninio vertinimo atspindys asmens sąmonėje, t. y. *subjektyvus teigiamas savęs vertinimas*. Galima teigti, jog sutelktos grupės dalyviai praturtino žodynuose pateiktas orumo lexinės reikšmės. Įvardydami asmens vidinę stiprybę, kurią galima traktuoti, kaip specifinį, būtent, negalę turintiems asmenims būdingą orumo sampratos elementą.

2 lentelė. *Asmens laisvas pasirinkimas ir nepriklausomybė nuo aplinkinių*

Grupėje išsakyti teiginiai	M
Neigalaus asmens laisvas pasirinkimas (ne tik žodžiais, bet ir praktiškai)	3,8
Laisvo pasirinkimo ir apsisprendimo galimybė	3,8
Minties ir žodžio laisvė*	3,8
Nepriklausomybė nuo kitų žmonių	3,2
Bendras vidurkis	2,1

Antrasis orumo struktūrinis komponentas, būtent, *asmens laisvas pasirinkimas ir nepriklausomybė nuo aplinkinių* (2 lentelė). Neigalūs asmenys įvardijo ne tik laisvo pasirinkimo galimybę, minties ir žodžio laisvę, bet pažymėjo ir laisvo veiksmo svarbą. Tai atskleidžia P. Freire (2000), teigdamas, jog laisvas veiksmas tėra tai, kai žmogus keičia savo pasaulį ir save patį. Minėto autoriaus teigimu, išlaisvinamasis veiksmas yra dialogiškas, o dialogas negali

³Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Prieiga per internetą: <http://www.autoinfo.lt/webdic/>.

būti *a posteriori* to veiksmo, bet turi vykti vienu metu su juo; kadangi laisvinimasis turi būti nuolatinis būvis, dialogas yra *nuolatinis* išlaisvinamojo veiksmo aspektas. Sutelktos grupės dalyviai, tikslindami *minties ir žodžio laisvės* sąvoką, akcentavo ne tik galimybę laisvai mąstyti ir išsakyti savo nuomonę, būti išklaustytiems (o tai – dialogo elementai), bet ir galimybę realizuoti savo idėjas, nepatiriant trikdžių dėl to, kad esi tik „negalę turintysis“, t. y. neturintis jokių galių asmuo.

3 lentelė. *Aukštos moralinės vertybės, moralus elgesys*

Grupėje išsakyti teiginiai	M
Aukštos neigalaus asmens moralinės vertybės	3,6
Pozityvus ir nuoširdus, kito asmens, tokio, koks jis yra, priėmimas (nemėginimas jo keisti ir pan.)	3,4
Pagarba žmogui, nepaisant jo turinės padėties	3,2
Geranoriškumas, gerumas	2,7
Bendras vidurkis	1,8

Trečiasis orumo struktūrinis komponentas – *aukštos moralinės savybės ir moralus elgesys*, gali būti traktuotinas kaip etinis orumo komponentas (3 lentelė). Pasak V. Vaitkevičiūtės (2007), moralė – visuomeninės sąmonės forma: žmonių elgesį reguliuojančios normos ir principai, tai, kas iš esmės teisinga ir sąžininga kitų gerovės požiūriu. Būtent, tai ir išskyrė sutelktos grupės dalyviai.

4 lentelė. *Asmens pozityvaus savojo „Aš“ išsaugojimas*

Grupėje išsakyti teiginiai	M
Neigalaus asmens pozityvaus savojo „Aš“ išsaugojimas (reikia suvokti, jog negalė nėra tai, dėl ko turėčiau būti „nekokybiškas“, atstumtas)	3,7
Indiv išskirtinumas, individualumas, savitas elgesys (teigiamas, bet nbbet nestandartinis, neįprastas)	3,6
Neigaliojo savitas požiūris į asmenybę, kitų netradicinis požiūris į asmenybę (nesureikšminant – asmuo turi negalę ar ne)	3,6
Atsiskyrėliškas neigaliųjų gyvenimo būdas (kai kurie neigalūs „neina“ į visuomenę būtent todėl, kad yra orūs)	1,8
Bendras vidurkis	1,7

Ketvirtasis neigalių sutelktos grupės informantų išskirtas orumo struktūrinis komponentas – *asmens pozityvaus savojo „Aš“ išsaugojimas* – iš dalies galėtų būti sietinas ir su neigiamų nuostatų ignoravimu (4 lentelė), nes informantai teigė, jog neigaliam asmeniui, formuojant sampratą apie save,

kaip asmenį, – svarbu suvokti, jog negalė neturi būti atstūmimo, neigiamo vertinimo (tiek aplinkinių vertinimo, tiek savęs vertinimo) priežastis. Tačiau minėta komponentą neįgalūs asmenys susiejo su išskirtinumu, savitu elgesiu, individualumu, atsiskyrėlišku gyvenimo būdu. Pasak A. Lobato (2001), neegzistuoja *aš be tu*. Mokslininkas pažymi, jog kiekvienas žmogus turi dvi puses, pozityvią, kuri padeda, ir negatyvią, kuri slegia individus kaip kultūrinės situacijos aukas. Remiantis minėto autoriaus nuomone, ši kategorija gali būti traktuojama kaip gynybinis-kūrybinis orumo aspektas. Pirmasis ir paskutinis teiginiai sietini su gynybos mechanizmais, o antrasis ir trečiasis gali būti įvardyti kaip tam tikri kūrybiškumo veiksniai. Pasak J. Ruškaus, G. Mažeikio (2007), neįgaliesiems ypač svarbu išsilaisvinti iš sveiku protu numanomų normalumo ribų ir formuoti kitokią kūnišką bei racionalią pasaulėjautą. Tai įmanoma kūrybiškai maštant ir veikiant, atmetant tai, kas yra „akivaizdu ir įprasta“.

5 lentelė. *Neigiamų nuostatų ignoravimas*

Grupėje išsakyti teiginiai	M
Neigiamo daugumos požiūrio į negalę ignoravimas	2,1
Saviraiška nepaisant neigiamų daugumos nuostatų	3,1
Bendras vidurkis	0,8

Neigiamų nuostatų ignoravimas (5 lentelė) traktuotinas kaip giluminė, specifinė orumo dalis, kurią aktualizuoja asmenys, patyrę ne vieną diskriminacijos atvejį, vienos tyrimo dalyvės įvardintą, kaip „neįgalus nėra žmogus ir nieko neleiskime neįgaliajam“ taisyklę. Ši nuostata, paremta praktine neįgalių asmenų patirtimi, yra artima neįgalaus mokslininko D.W. Shanon (2008) teiginiui: kuo ilgiau visuomenė manys, kad daugiausia, ką gali neįgalieji, yra tik būti žmonėmis su negale, tuo mažiau tikimybių, jog bus priimtini tie neįgalūs asmenys, kurie siekia ne vien lygių teisių. A. Lobato (2001) teigia, jog vienas iš orumo sąvokos koncentrų – galia arba autoritetas. Galia pasklidusi tarp įvairių visuomenės grupių. J. Fiske (2008), apibūdinamas populiariąją kultūrą, akcentuoja, jog tai – priklausomųjų ir beteisių kultūra, kurioje visada randame galių santykių ženklus, esminių mūsų sistemai ir drauge mūsų socialinei patirčiai dominavimo ir subordinacijos jėgų pėdsakus. Remiantis P. Freire (2000), tokiu atveju neįgalieji – engiamoji, o visuomenė, kurią sudaro negalės neturintieji, – engiančioji klasės. Taigi, *neigiamų nuostatų ignoravimą ir saviraišką, nepaisant neigiamų nuostatų*, galima traktuoti, kaip siekimą nusikratyti „engiamųjų“ statuso.

Apibendrinant galima teigti, jog sutelktoje grupėje dalyvavę neįgalūs asmenys orumą traktuoja kaip daugialypį konstrukta, kurį sudaro psichologiniai, etiniai, teisiniai komponentai. Panašią orumo sampratą pateikia ir kai kurie mokslininkai (Lobato, 2001; Vagle, 2004; Younkings, 2005; Woolhead ir kt., 2005). *Asmens vidinė stiprybė, teigiamas savęs vertinimas ir savigarba*, sutelktos grupės dalyvių nuomone, – svarbiausias orumo struktūrinis komponentas.

Remiantis sutelktos grupės apklausos rezultatais, atskleisti veiksniai, susiję su neįgalių asmenų orumo išsaugojimu ir ugdymu (6 lentelė).

6 lentelė. *Sutelktos grupės dalyvių išskirti veiksniai, susiję su neįgalių asmenų orumo išsaugojimu ir ugdymu (M)*

Grupėje išsakyti teiginiai	M
Optimistinė ateities vizija	3,0
(Ne)prireinama infrastruktūra	2,8
Užimtumas ir aktyvumas	2,4
Neįgalaus asmens meilė ir meilė neįgaliajam	2,4
Gebėjimų oponuoti priešingai nuomonei formavimas	1,7
Darnios šeimos kūrimas ir svarbūs vaidmenys šeimoje	1,7
Adekvataus neįgalaus asmens savarankiškumo ir pasirinkimo galimybės	1,6
Pasitikėjimo neįgaliumi asmeniu, neįgaliųjų pasitikėjimo savimi formavimas	1,5
Išsilavinimas ir galimybės lavintis	1,4
Negalės, kaip vertingo išskirtinumo traktavimas	1,4
Vyrų ir moterų flirtas	1,4
Pasiekti rezultatai ir jų įvertinimas	1,0

Nustatyta, jog *optimistinė ateities vizija* neįgaliesiems sutelktos grupės dalyviams yra kone svarbiausias veiksnys, susijęs su jų orumo išsaugojimu bei ugdymu. Tikslindami optimistinės ateities vizijos sąvoką, tyrimo dalyviai akcentavo optimizmo ir tikėjimo savo sėkme ateityje bei optimistinių ateities svajonių svarbą. Vienas iš D. W. Shanon (2008) pateiktų orumo analizės schemos struktūrinių komponentų – orumas ateityje, kurį autorius sieja su *Jungtinių Tautų konvencijoje* numatytų pripažinimo, nediskriminavimo, teisės savarankiškai gyventi bei kt. principų įgyvendinimu praktikoje. Mokslininkas akcentuoja, jog visuomenė, kaip visuma, yra turtinagesnė ir geresnė, kai žmonės su negale yra visiškai įtraukti į visas gyvenimo sritis. Remiantis minėto autoriaus ir sutelktoje grupėje išsakytais teiginiais, galima hipotetiškai teigti, jog svajonės (šiuo atveju jos – optimistinės) pildosi.

Antroje veiksnių, susijusių su neįgalių asmenų orumo pripažinimu ir ugdymu, pozicijoje – *(ne)prireinama infrastruktūra*. Įvairių mokslinių tyrimų

rezultatai (Ruškus, Mažeikis, 2007; Ruškus, 2008; Daugėla, 2008 ir kt.) atskleidžia infrastruktūros neprieinamumo neigiamą poveikį neįgalių asmenų gyvenimo kokybei. Šiuo atveju, neprieinama infrastruktūra tyrime dalyvavusių moterų buvo traktuojama ir kaip tam tikrose situacijose su orumo ugdymu susijęs veiksnys, nes kreipiantis pagalbos netikėtai galima užmegzti naudingų kontaktų ir taip praplėsti savo socialinį tinklą, be to, oriai flirtuoti ir koketuoti su priešingos lyties atstovais. Tai galima traktuoti, kaip alternatyvią socialinių kontaktų užmezgimo formą, probleminę situaciją paverčiant naudinga ir net malonia. Diskusijoje dalyvavęs vyriškis sutiko, jog moterims tai gali būti ir teigiamas, orumą palaiškantis aspektas, tačiau tvirtino, jog negalėtų turintiems vyrams svarbi – prieinama, pritaikyta neįgaliųjų poreikiams aplinka, priešingu atveju – jaučiamasi neįaukiai, o pagalbos prašymas, siekiant įveikti neprieinamos aplinkos sukeltas kliūtis, žemina vyrų orumą. Taigi, infrastruktūros neprieinamumas, siejant su neįgalių asmenų orumo ugdymu, traktuotinas nevienareikšmiškai.

Užimtumas ir aktyvumas bei neįgalus asmens meilė, meilė neįgaliajam – trečioje pozicijoje. Sutelktos grupės neįgalių asmenų įvardytą *užimtumo ir aktyvumo veiksnį* sudaro šie kintamieji: aktyviai leidžiamas laisvalaikis, t. y. kelionės, lankymasis teatruose, susitikimai su draugais (M = 3,7), darbo turėjimas (M = 3,6), studijos (M = 3,6), rūpinimasis šeima (M = 3,2), dalyvavimas neįgaliųjų sporto varžybose, treniruočių lankymas (M = 2,8). Kai kurie autoriai (Lobato, 2001; Baranauskienė, Juodraitis, 2008 ir kt.) pažymi, jog viena svarbiausių asmenybės orumo išsaugojimo sąlygų yra bendra visų visuomenės narių veikla. Diskusijos dalyviai akcentavo, jog negalės atveju užimtumas ir aktyvumas yra labai reikšmingas ne tik kaip orumą išsaugantis aspektas, bet ir kaip efektyvus asmens susitaikymo su savo negale būdas.

Informantai išskyrė šiuos *neįgalus asmens meilės ir meilės neįgaliajam struktūrinius komponentus*: meilė šeimos nariams, t. y. sutuoktiniui, vaikams, tėvams ir kt. (M = 3,7), meilė gyvenimui (M = 3,6) meilė sau, t. y. mylėjimas ir priėmimas savęs tokio, koks esi, jei nemylėsi pats savęs, tai ir kiti nemylės (M = 3,4), artimųjų meilė neįgaliajam (M = 3,2), meilė visiems žmonėms, t. y. tiek benamiams, tiek turtuoliams ir t. t. (M = 2,6). Atskleidamas dialogiškumo – ugdymo, kuris suprantamas, kaip laisvės praktika, esmė, P. Freire (2000) akcentuoja, jog dialogas negalimas be pasaulio ir žmonių meilės. Minėtas autorius teigia, jog meilė yra sykiu ir dialogo pagrindas, ir pats dialogas. „Jei nemyliu pasaulio, – jei nemyliu gyvenimo, – jei nemyliu

žmonių, – negaliu leisti į dialogą“⁴⁴. Anot A. Lobato (2001), žmogus yra gimęs mylėti, jis privalo mylėti gėrį, tiesą ir patį save. Mokslininkas akcentuoja, jog orumo siekimas turi būti paremtas meile.

Ketvirtoje veiksnių, susijusių su neįgalių asmenų orumo ugdymu ir išsaugojimu, pozicijoje – *gebėjimų oponuoti priešingai nuomonei formavimas* bei *darnios šeimos kūrimas ir svarbūs vaidmenys šeimoje*. *Gebėjimų oponuoti priešingai nuomonei formavimą* sudaro kultūringo, taktiško, argumentuoto pasipriešinimo žodžiu vyraujančiai nuomonei, puoselėjamas (M = 3,2); maištavimo realiais veiksmais, ugdymas (M = 3,2), mokymas nepriimti priimtųjų vertybių (M = 2,8), pasitraukimas iš ten, kur jautiesi negerai („tai tam tikra *tyliojo maišto* forma“) (M = 2,8). *Gebėjimų oponuoti priešingai nuomonei* įvardijimas atskleidžia dialogo tarp skirtingų visuomenės grupių, šiuo atveju tarp „sveikosios“ visuomenės ir neįgaliųjų, poreikį, neįgalių sutelktos grupės dalyvių nepasitenkinimą vyraujančiomis nuostatomis, bei jų dialogiškumo kompetencijų stoką. Pagrįsdami šio veiksnio svarbą, diskusijos dalyviai pateikė pavyzdžių, kai nežinodami, kaip argumentuoti išsakyti savo kitokią nuomonę, pasielgdavo emocionaliai, netaktiškai, taip susikurdami sau papildomų probleminių situacijų, arba nutylėdami neigiamus, jų nuomone, dalykus turėdavo tenkintis tuo, kas iš tiesų jų netenkina, žemina orumą, neigiamai veikia. Diskusijos dalyvių įvardytas pasitraukimo iš ten, kur jautiesi negerai, kaip „tylaus maišto“ forma, galėtų būti traktuotinas kaip išmokta bejėgiškumo raiška, patiems to nepripažįstant. Tačiau J. Fiske (2008) teigia, jog pasipriešinimas gali būti ne tik aktyvus ir įžūlus, atkakliai atmetantis dominavimą, tačiau ir vengiantis. Minėtas autorius pažymi, jog opozicijos formos tokios pat įvairios kaip ir valdomųjų formacijos. Maištavimo realiais veiksmais gebėjimų ugdymas traktuotinas ne tik kaip neįgalių asmenų poreikis pranešti apie nepasitenkinimą esama situacija bet ir kaip poreikis ją keisti. Tai, pasak J. Ruškaus, G. Mažeikio (2007), proveržio būtinybė. Šis struktūrinis komponentas aktualizuoja P. Freire (2000) dialogiško veiksmo teoriją. Pagal šią teoriją subjektai veikia išvien, stengdamiesi pertvarkyti pasaulį; dialogas neprimeta, nemanipuliuoja, nepaverčia klusniais ir nekalba lozungais.

Sutelktos grupės neįgalių asmenų įvardytą *darnios šeimos kūrimo ir svarbių vaidmenų šeimoje* komponento struktūrą sudaro darnios šeimos kūrimas (M = 3,4), atsakingos pareigos šeimoje (M = 3,1), motinystė, tėvystė (M = 2,8), pagyros neįgalių tėvų vaikams („kai aplinkiniai giria mano vaikus, galiu jaustis ori motina“) (M = 2,4). Anot

⁴⁴Freire P., 2000. *Kritinės sąmonės ugdymas*. Vilnius: Tyto Alba. (p. 63).

A. Lobato (2001), santykiai šeimoje nėra vienpusiai, atvirkščiai, jie visada abipusiai, nes kiekvienas turi pasitikėti kitu, siekia jį kuo giliau pažinti, džiaugiasi kito laimėjimais, pripažįsta jį kaip asmenį ir gerbia jo orumą. *Svarbūs vaidmenys šeimoje* sietini su *socialinių vaidmenų valorizacija*, kurią J. Ruškus (2002) apibūdina kaip neįgaliųjų (arba kitų socialiai nuvertintų individų) socialinio vaizdinio gerinimu (pozityvia linkme) visuomenėje ir jų kompetencijos lygio kėlimu. Svarbių vaidmenų šeimoje atlikimas traktuotinas ne tik kaip pozityvaus vaizdinio apie neįgalų asmenį formavimo visuomenėje elementas, bet ir kaip pačių neįgaliųjų asmenų naudingumo bei reikalingumo ir pripažinimo poreikiai, kurių realizavimas susijęs su orumo išsaugojimu ir ugdymu.

Penktoje vietoje pagal svarbą – *adekvataus neįgalaus asmens savarankiškumo ir pasirinkimo galimybes*. Šio veiksnio sudėtinės dalys: veiklų, kurias gali atlikti pats, savarankiškas realizavimas ($M = 4$), savarankiškas sprendimų priėmimas ($M = 3,7$), teisė ir galimybės realizuoti savo sprendimus ($M = 3,6$). Interpretuojant šį veiksnių P. Freire (2000) dialogiško veiksmo teorijos kontekste, akcentuotina tai, jog įvairius gyvenimiškus sprendimus asmenys turi priimti patys sąmoningai. Diskusijos dalyviai pateikė „nedarbingumo“ procedūros nustatymą, kaip asmens pažeminimo ir diskriminavimo pavyzdį, nes išvada, jog asmuo – nedarbingas, pateikiama net nemačius paties asmens ir neatsižvelgiant į tai, kad asmuo dirba. Ši ir kitos grupinėje diskusijoje dalyvavusių neįgaliųjų asmenų pateiktos situacijos atskleidžia, jog nėra dialogo tarp neįgalaus asmens ir tam tikrus procedūrinius reikalavimus įgyvendinančių specialistų. Pasak P. Freire (2000), atsakyti problemas keliančio dialogo bet kuriuo lygmeniu reiškia nepateisinamai pesimistiškai žiūrėti į žmones ir gyvenimą. A. Vaišvila (2003) pažymi, jog pašalpa gaunančiam, bet nedirbančiam asmeniui visuomenė garantuoja tik tą vertingumą lygį, kuris susijęs su išankstiniu visuomenės pripažinimu asmeniui teisės į gyvybę, sveikatą ir kitokius būtinus individualius jo gėrius. Minėtas autorius pažymi, jog nedarbingumo atveju, atsidūręs šalia kultūrinių mainų, asmuo neturi svarbiausio – galimybės kurti savo individualizuoto socialinio vertingumo. Papildant šį teiginį, akcentuotina tai, jog galimybė kurti savo socialinį vertingumą, traktuojant asmenį *nedarbingu*, yra atimama. Ši struktūrinį komponentą sudarantys vienetai *savarankiškas sprendimų priėmimas ir teisė bei galimybės realizuoti savo sprendimus* artimi D. W. Shanon (2008) nuomonei, jog orumas, kaip koncepcija arba teorija, yra realizuojamas per asmens laisvę, kuri pasireiškia ir yra įtraukiama į gyvenimą, priimant reikšmingus sprendimus ir prisiimant asmeninę atsakomybę.

Sekantis su neįgaliųjų asmenų orumo išsaugojimu ir ugdymu susijęs struktūrinis komponentas – *pa-*

sitikėjimo neįgaliau asmeniu, neįgaliųjų pasitikėjimo savimi formavimas. Neįgalaus asmens pasitikėjimo savimi formavimas ($M = 3,8$), aplinkinių pasitikėjimo neįgaliųjų asmeniu formavimas ($M = 3,6$), mokymas teigiamai save vertinti (jei neįgalų asmenį aplinkiniai vertina neigiamai, svarbu gebėti pačiam save vertinti teigiamai) ($M = 3,4$) – minėto veiksnio struktūriniai komponentai. Šis veiksnys sietinas tiek su dialogiško veiksmo, tiek su socialinių vaidmenų valorizacijos teorijomis, nes pasitikima tuo, kas – pripažintas, kitaip tariant, – vertingas, o pasitikėjimo formavimas neįmanomas be vieno svarbaus dialogiško elemento – bendravimo. Pasitikėjimo svarbą akcentuoja ir A. Giddens (2000), teigdamas, jog socialinėje suaugusių žmonių gyvenimo aplinkoje pasitikėjimas, tarpasmeniniai santykiai ir įsitikinimas daiktų „tikrumu“ žengia koją kojoni. Minėto autoriaus nuomone, kitų reakcijos yra būtinos palaiškiant „stebimą – paaiškinamą“ pasaulį, bet vis dėlto jomis niekada negalima visiškai pasikliauti.

Vienodoje, priešpaskutinėje pozicijoje, kaip veiksniai, ugdantys ir išsaugantys neįgaliųjų asmenų orumą, – *išsilavinimas ir galimybės lavintis*: įgytas aukštesnysis ar aukštasis išsilavinimas ($M = 3,4$), galimybės lavintis ($M = 3,2$), nuolatinė savišvieta ($M = 3,1$); *negalės, kaip vertingo išskirtinumo, traktavimą* sudaro savitas požiūris į gyvenimą negalės situacijoje, situacijos nedramatizavimas ($M = 3,4$), kitoks požiūris į negalę, teigiamų negalės pusių atskleidimas ($M = 3,4$), neįgaliojo ženklų pakeitimas VIP ženklu ($M = 3,2$) bei *vyrų ir moterų flirtas*, susidedantis iš požiūrio į neįgalųjį, kaip į patrauklų vyrą, moterį, t. y. netraktavimas neįgaliojo kaip belytės būtybės, ($M = 3,6$), priešingos lyties atstovų dėmesys, meilininasis ($M = 3,2$), moters gebėjimas suteikti galimybę vyrui pasijausti vyrišku (provokavimas asistuoti, padėka už tai ir pan.) ($M = 3,1$). Pastarasis struktūrinis komponentas paaiškinamas kaip „tik neįgaliųjų asmenų“ etiketės nepripažinimas bei visiems žmonėms būdingas poreikis. A. Lobato (2001) pažymi, jog realiai žmogus egzistuoja tik kaip visuma, kaip sielos ir kūno darinys, asmeninė būtybė, kuri, be to, dar yra ir lytiška, ir visada yra vyras arba moteris.

Negalės, kaip vertingo išskirtinumo, traktavimas susijęs ir su neįgaliųjų vaizdinio gerinimu visuomenėje (socialinių vaidmenų valorizacijos teorija) ir su pačių neįgaliųjų asmenų savito požiūrio į negalę, priešingo vyraujančiai nuomonei, poreikiu. Tai, jog neįgalūs asmenys norėtų tradicinį neįgaliojo ženklą pakeisti VIP ženklu, atskleidžia tam tikrų prieštaravimų. Viena vertus, teigiama, jog svarbu savitas požiūris į negalę, kita vertus, noras keisti tradicinį neįgaliojo ženklą VIP ženklu gali būti traktuojamas kaip negatyvių prasmių savo negalei suteikimas.

Paskutinis veiksnys, susijęs su neįgalių asmenų orumo ugdymu, – *pasiekti rezultatai ir jų įvertinimas* – susideda iš teigiamo darbo įvertinimo ($M = 3,6$) ir gerų darbo rezultatų ($M = 3,2$). Šis veiksnys sietinas su neįgalaus asmens vertingumo stiprinimu per pasiektus rezultatus ir jų įvertinimą.

Lyginant šiame tyrime atskleistą orumo struktūrą ir veiksnius su neįgalaus kanadiečio D. W. Shanon (2008) pateikta orumo analizės schema (orumas visuomenės nuostatose, orumas bendruomenėje, orumas įstatymuose, orumas visuomenės politikoje, asmens orumas, orumas ateityje), nustatyta, jog, nepaisant besiskiriančių orumo struktūrinių komponentų formuluočių, prasmė – ta pati, tik minėtas mokslininkas dažniau akcentuoja teisinius aspektus, o šio tyrimo dalyviai – psichologinius, su neigiamu „nuostatų“ atmetimu ir asmens vertingumo kėlimu susijusius veiksnius.

Išvados

1. Remiantis teorinės literatūros šaltinių analize ir sutelktoje grupėje dalyvavusių neįgalių asmenų nuomone, orumas – daugialypis konstruktas, susidedantis iš psichologinių, etinių, teisinių komponentų.
2. Sutelktos grupės dalyviai išskyrė šias orumo struktūrines dalis: *asmens vidinė stiprybė, teigiamas savęs vertinimas ir savigarba; asmens laisvas pasirinkimas ir nepriklausomybė nuo aplinkinių; aukštos moralinės savybės ir moralus elgesys; asmens pozityvaus savojo „Aš“ išsaugojimas; neigiamų nuostatų ignoravimas*.
3. *Asmens vidinė stiprybė, teigiamas savęs vertinimas ir savigarba*, sutelktos grupės dalyvių nuomone, – svarbiausias orumo struktūrinis komponentas.
4. *Asmens vidinė stiprybė ir neigiamų nuostatų ignoravimas* gali būti traktuotini, kaip specifiniai, „engiamųjų“ klasės nariams būdingi orumo sampratos elementai.
5. Remiantis negalę turinčių informantų nuomone, nustatyti šie su neįgalių asmenų orumo išsaugojimu bei ugdymu susiję veiksniai: *optimistinė ateities vizija; (ne)prieinama infrastruktūra; neįgalaus asmens meilė, meilė neįgaliajam; užimtumas ir aktyvumas; gebėjimų oponuoti priešingai nuomonei formavimas; darnios šeimos kūrimas ir svarbūs vaidmenys šeimoje; adekvataus neįgalaus asmens savarankiškumo ir pasirinkimo galimybės; pasitikėjimo neįgaliumi, neįgaliųjų pasitikėjimo savimi formavimas; išsilavinimas ir galimybės lavintis; negalės kaip vertingo išskirtinumo traktavimas; vyrų ir moterų flirtas; pasiekti rezultatai ir jų įvertinimas*.
6. Neįgalių sutelktos grupės dalyvių nuomone, svarbiausias su neįgalių asmenų orumo išsaugojimu ir ugdymu susijęs veiksnys – optimistinė ateities vizija.
7. Negalę turintys sutelktos grupės dalyviai, kaip ir neįgalus mokslininkas D. W. Shannon, įvardijo panašias orumo struktūrines dalis bei veiksnius, susijusius su neįgalių asmenų orumo išsaugojimu bei ugdymu.

Literatūra

1. Baranauskienė I., Juodraitis A., 2008, *Neįgaliųjų profesinė rehabilitacija: sėkmės prielaidos*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
2. Baranauskienė I., Ruškus, J., 2004, *Neįgaliųjų dalyvavimas darbo rinkoje: profesinio rengimo ir profesinės adaptacijos sąveika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
3. Charles C. M., 1999, *Pedagoginio tyrimo įvadas*. Vilnius: Alma Littera.
4. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą: <<http://www.autoinfo.lt/webdic/>>. (Žiūrėta 2009-02-03).
5. Elshtain J. B., 1999, *The Dignity of the Human Person and the Idea of Human Rights: Four Inquiries*. Prieiga per internetą: <<http://sacred-sovereign.uchicago.edu/jbe-dignity.html>>. (Žiūrėta 2009-02-05).
6. Fiske J., 2008, *Populiariosios kultūros supratimas*. Vilnius: Žara.
7. Freire P., 2000, *Kritinės sąmonės ugdymas*. Vilnius: Tyto Alba.
8. Giddens A., 2000, *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.
9. Younkis E. W., 2005, *Dignity demystified*. Prieiga per internetą: <<http://www.quebecoislibre.org/05/050515-16.htm>>
10. Jovaišas K., 2004, *Žmogaus garbė ir orumas: interpretavimo ir gynimo problemos*. Prieiga per internetą: <<http://www.teise.org/admin/docs/upload/2004%201%20Karolis.doc>>. (Žiūrėta 2008-11-18).
11. Kaffemanienė I., 2006, *Negalės ir socialinės gerovės tyrimų metodologiniai aspektai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
12. Kardelis K., 2007, *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Šiauliai: Lucilijus.
13. Lobato A., 2001, *Žmogaus orumas ir likimas*. Vilnius: Logos leidykla
14. Meškauskienė A., 2004, Orumo sampratos raida bei jos vieta šiuolaikiniame pasaulyje. Stančienė D. M. (sud.). *Etika globalizacijos sąlygomis*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas. P. 351–377.
15. Mockus K. 2006, Žmogaus orumo ugdymas: filosofinė, psichologinė ir pedagoginė interpretacija. *Tiltai*. Nr. 4 (27).
16. Peičius E., 2003, Žmogaus orumo koncepcija kaip autonomijos reikalavimas. *Humanistica*.
17. Ruškus J., 2007, Neįgaliųjų profesinės karjera ir jos projektavimas: būklė ir galimybės. Prieiga per internetą: <http://www.siauliukolegija.lt/UserFiles/File/NKC/delfi_neig_prof_karjera.pdf>.
18. Ruškus J., 2002, *Negalės fenomenas*. Šiauliai: Šiau-

- lių universiteto leidykla.
19. Ruškus J., Mažeikienė N., Blinstrubas A., Balčiūnas S., 2005, *Prekybos moterimis ir prostitucijos aukų reabilitacija ir reintegracija*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
 20. Ruškus J., Mažeikis G., 2007, *Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
 21. Shanon, D. W., 2008, *Unravelling Stigma and Prejudice: Preventing Disability Discrimination at its Core*. Prieiga per internetą: <http://www.chrc-ccdp.ca/pdf/forum_2008_forum/davidshannon_en.pdf>.
 22. *Socialinės apsaugos terminų žodynas*, 1999. Prieiga per internetą: <<http://www.sec.lt/pages/zodynas/paaiskinimai/ZH.html>>. (Žiūrėta 2008-08-20).
 25. Vagle D. M., 2004, *Dignity and Democracy: An Exploration of Middle School Teachers' Pedagogy*. RMLE Online-Vol. 29. No. 8.
 23. Vaišvila A., 2003, *Žmogaus orumas ir teisė į orumą*. Prieiga per internetą: <<http://www3.seimas.lt/docs2/JTT95BYV85.PDF>>.
 24. Zuniga G., 2004, *An Ontology of Dignity*. Prieiga per internetą: <http://www.metaphysica.de/texte/mp2004_2-Zuniga.pdf>.
 25. Žydžiūnaitė V., 2007, *Tyrimo dizainas: struktūra ir strategijos*. Kaunas: Technologija.
 26. Woolhead G., Calnan M., Dieppe P. and Tadd W., 2003, *Dignity in older age: what do older people in the United Kingdom think?*

CONCEPTION OF DIGNITY: RESULTS OF PILOT RESEARCH INTO FOCUS GROUP OF THE DISABLED

Jūratė Vinikaitytė

Summary

Disabled people perceive dignity as multiple construct that consists of psychological, ethical and law categories. The participants of the focus group singled out the following structural components of dignity: self-strength of a person, positive self-evaluation, self-esteem, free choice of a person and independence from others, high moral values, moral behavior, preservation of personal "I" and disregard of negative attitudes. *Self-strength of a person* as well as *disregard of negative attitudes* are treated as specific, characteristic to the disabled elements of conception of dignity. Attitudes that are related to preservation of the disabled people's dignity are multiple. The participants of focus group tend to single out factors that are related to improvement of the value of a disabled person. Key factors that support dignity of a disabled person can be named as optimistic future vision and (in)accessible infrastructure. It is challenging to treat (in)accessibility of infrastructure: it is treated as an alternative form of making social contacts that makes a problematic situation useful and improving a disabled person's dignity as well as having negative impact on the disabled person's dignity and quality of life. Formation of ability to oppose controversial opinion is treated as specific factor that develops the disabled people's dignity and reveals their discontent with prevalent attitudes, but it lacks dialogue competences.

Keywords: dignity, dialogue, people with disabilities.

ORUMO SAMPRATA: NEĮGALIŲ ASMENŲ SUTELKTOS GRUPĖS ŽVALGOMOJO TYRIMO REZULTATAI

Jūratė Vinikaitytė

Santrauka

Neįgalūs asmenys suvokia orumą kaip daugialypį konstrukta, susidedantį iš psichologinių, etinių, teisinių kategorijų. Sutelktos grupės dalyviai išskyrė tokius struktūrinius orumo komponentus: asmens vidinė stiprybė, teigiamas savęs vertinimas, savigarba, asmens laisvas pasirinkimas ir nepriklausomybė nuo kitų, stiprios moralinės vertybės, moralus elgesys, savojo „aš“ išsaugojimas, neigiamų nuostatų ignoravimas. *Asmens vidinė stiprybė*, taip pat *neigiamų nuostatų ignoravimas* traktuojami kaip specifiniai, neįgaliųjų klasės nariams būdingi orumo sampratos elementai. Su neįgaliųjų asmenų orumo išsaugojimu susiję veiksniai yra įvairūs. Sutelktos grupės dalyviai linkę išskirti veiksnius, susijusius su neįgalaus asmens vertės stiprinimu. Neįgalaus asmens orumą palaikantys esminiai veiksniai gali būti įvardyti kaip optimistinė ateities vizija; (ne)prieinama infrastruktūra. Infrastruktūros (ne)prieinamumas vertinamas nevienareikšmiškai: jis traktuojamas kaip alternatyvi socialinių kontaktų užmezgimo forma, probleminę situaciją paverčianti naudinga ir stiprinanti neįgalaus asmens orumą, tačiau taip pat ir kaip turinti neigiamą poveikį neįgalaus asmens orumui ir gyvenimo kokybei. Gebėjimų oponuoti priešingai nuomonei formavimas laikomas ypatingu veiksmu, stiprinančiu neįgaliųjų asmenų orumą ir atskleidžiančiu jų nepasitenkinimą vyraujančiomis nuostatomis, bei jų dialogiškumo kompetencijų stoka.

Prasminiai žodžiai: orumas, dialogas, neįgalūs asmenys.

Įteikta 2009 03 02